

BOSGARREN PENA TA NEKEA “GORUAN IPINI ETA HARIA EGIN”

Amukiko motoa prest daukagunez gero, iruten, hau da; haria egiten ikasi genezake bertatik.

Esan gabe doa, irutea emaztekien egitekoa zela. Gaztetandik ikasi beharreko lanbidea gainera; eskontza arreo ere norberak hornitua izatea nahi zitekean. Polliki aski kantatu du Orixe-k:

“Neskak beretzat digu landu liñerria,
amaika urtetandik aitak berezia,
liño lanetan baida ain ongi ikasia,
bilduxea bide du ezkontzeko ornia”
(“Euskaldunak”)

Baina, hortarako, gorua behar, kiloa deitzen zioten beste zenbait tokitan, erroka Naparroan, Oskotz aldetik, lineaia, berriz, gure eskualdeetan.

Linaia, makila bat zen, arba-sastraka luzexka bat. Eta punta aldera burutxo bat zeraman, bost edo sei altxuma, edo zimitzez, osatua gainera; gorostia edo ezpela izan zitekean. Urritza ere bai, batzuetan. Polita nahi zuketen behintzat. Lanabesa ezezik, ezkontzako arreo gurdian, pertikaginetik ezarrita, mundu guztiari erakutsiaz, eramatekoa bait zen linaia, bere estalki zorro, txintzarri eta guzti, gainera.

“Gurdi erdian kutxa, aurrean ardatza,
ta linai muturrean amuko mataza.”
(Orixe. “Euskaldunak”)

Eta, jakina, linai dotorea nahi denek. Eta mutikoak bidali ohi zituzten gai bila.

—Ume, txorizo mutur bat emango dizut linai bat egiteko makila polita ekarten badidazu basotik.

Gero etxean moldatuko zuten, bere marrazki ta guzti, frankotan.

Iruleak hauzotik ere biltzen ziren. Lehenik norberaren etxean apari legea egin, ardatza eta amuko motoak otarre, edo saskitxoan, hartu eta linaia eskuan zutelarik, azalduko ziren aurretik aukeratutako etxeetara. Pitxartxo bat esne eramaten zuten lanaren gozagarri edo. Arratsaldeko zortzirak edo izaten ziren. Eta hiru bat orduz egiten zen irute-lana: gaueko hamabiak arteraino edo.

Hortik datorke Arantzazu-aldeko esaera zaharra ere:

“Aita guria zeruetan,
ama guria goruetan,
bihar ez dan orduetan...”

Gaueko lanbidea zenez, ordea, argia behar derriorrean.

Garai hartan ez bait zen ez errota argirik, ez elektrikarik. Errota argi hori zer da ba?, galdetu lezake norbaitek.

Behinola Iruñian bizi zen napar koxkor batek bere herriko lagun batekin topo egin omen zuen Iruñeko kaleetan. Ta galdetu ere bai:

—Zer berri duzute herri aldetik?

—Elektrika jarri dugula, erantzun omen zion berak.

—Lehendik ere ez zenduten ba elektrika hori?

—Elektrika? Bai! Errotakoa, motel, errotakoa iuan hura. Ta badakik zer gertatzen zen: euritean ur gehiegi zelakotz, eta lehor-tean urik ez zelako, ilunpean ibili behar ginukeen beti. Oraintxe, berriki, jarri zigutek Iberdueron argia.

Gure zaharrek, ordea, ez zuten horrelako aukerarik. Argizaia bai, bazen orduan ere. Baina sepultura eta arimen argitarako gordetzen zuten beti. Dirutik, berriz, erronka handirik ezin jo zezaketen gehienetan. Eta su argitan egiten zen irute-lana. Pagoa, batez ere, sugile ona da oso, ametza baino hobea. Eta pago-egurra, haizkora kolpez, zirpildu eta suari eman eta arrotu batzuk emanez gero, galda ederra sortzen zuen ondotik: “gir-gir-gir” egiten zuen argi bat gozogoa izaten zen pago-egurrarena, entzuten nion behin batez Naparroako aitatxi bati. Izan ere gizontto baten egitekoa genduen, gehienetan, lanbide hau, eta bien bitartean emaztekiak irute-lanetan ziarduten gogotik.

Urki azala “bil-bil” egin eta argi egiteko erabiltzen zutela, esan ohi zuen, berriz, nere amona zenak.

Nafarroan erretxinez ere baliatzen ziren. Piñu-erretxin ziriak paxotan sartatxotan, saldu ohi ziren garai hartan.

Lumera argia ere erabili ohi zuten zenbait tokitan. Balearen koipez egiten zena, noski. Koipe hau argitarako ezezik, sukalde gauzetarako ere ez zen txarra. Segurarei, “lumera zopa-jaleak deitzen zitzairen” garai batetan.

Geroago, petrolio argia ere etorri zen. Kriseilu zeritzaien ontzi batzuetan ipiniko zuten petrolio hori. Ontzi honek argi zizkuak izan ohi zituen aldamenetan. Bat, bida edo hiru bat zizku. Edo gehiago. Legazpiko Zabaleta baserriko kriseiluak bost zizku omen zituen alde batetik, eta beste bost bestetik.

Kriseilua hornitu eta piztu eta argi mutilaren gainean ezartzen zutelarik, aldatu ederra, hartuko zuten sukalde baztarrak: argituta gelditzen bait zen

dena. "Hau da argia", esaten omen zuten harriturik, garai hartako jendeak. Beharrik guk baino begi-bista zorrotzagoa zutela nunbait. Gaurko elektrika eta beste izan balute!

Bien bitartean iruleak, hitz eta pitz, hantxe ari zitezkeen begiak eta atzaparrak urratzen. Irutea lanbide arrotea eta latza bait zen oso.

Lehenik gorua, lineaia, linai mutiletik atera, eta prestatu ta hornitu egin behar zen lanerako. Amukiko edo muilosta motoak askatu eta eskuz berdindu ta gozatutxo bat eman ondoren, lineaiaren buru aldeko altxumatan, zimitzetan, atxiki ta ezarri behar ziren, izpitxoak beheraka zituztela; gainetik, berriz, txapeltxo bat eman, ari gai horri hobetogo autsi zezakion. Kurua, edo kuru zorroa deitzen zioten txapel horri, linai estalkia edo goi-txapela beste zenbait tokitan; tuturrua zeritzaion puntatxo batez bukatzen zen txapeltxo hori. Estalki, edo txapel hori, moja komentuetatik ekarria izan ohi zen frankotan. Eta zeinek baino zeinek politagoa eraman ibiltzen ziren beti. Emaztekiak fantasia bere!

Eta irute-lanetan ere hasi zitezkean bertatik.

Lehenik, lineaiaren kirtena gerrian, ezker aldetik, amantalean edo lotu ondoren, amukiko moltxoka bat, eskuz edo ortzez, aterako zuten, izpitxoak luzatu ondo, linai iturritik eten gabe, hori bai; eskerreko behatz muturrak txistuz busti gero, ez gehiegi, ordea bil-bil egin izpino guztiak, berdindu ongi, txori leporik gabe atera zedin haria, bihurri zerbait eman ondotik, eta ardatz ziriari ezarri puntatik.

Hortarako, aurrera jo aurretik, ardatza zer nolakoa zen ere ikasi beharrean gaude. Ardatza delako lanabes horrek, udare luzexka baten antza zeraman eta zurezkoa zen gainera. Eta ziri edo adartxo bat zeukan txorten aldetik sartuta, ortzez edo garrangatxoz betea gainera: burnizkoa izan ohi zen gehienez eta koka deitzen zioten zenbait tokitan adartxo horri.

Eta ziri edo adartxo punta hortan ezarri ta kokatu behar zen, hain zuzen, lineaian prestatu amuko izpitxo edo albainu hura: moltxoka bat linai iturritik atera, luzatu ongi eta poliki aski prestatu ondoren, ardatzari eman kokatik. Esker eskuz lineiari lagundu behar zitzaion beti, pixkanaka

pixkanaka buelta emanaz eta harigaia ongi prestatuaz, eta eskuinez berriz, eskuin bihurrian eragin ardatzari, eta ardatza jolas hortan, biraka eta biraka zebilen bitartean, haria moldatzen zijoan eta "pirrin-pirrin" udare gisako pelota hortan bilduko zen dena polliki asko.

"Urun zan mehe", esaten omen zion bere ama zenak Pastora Anaud, Erronkariko azken euskaldunari.

Lanbide horrek, ordea, txistua, lerdea, erruz eskatzen zion iruleari: aho-goza deitzen zioten gure zaharrek. Ez daukagu hiru bat orduko lana izaten zela gogoratu besterik. Hori dela ta, txori sagarrak edo piku batzuk eramango zituzten poltzikoan, noizean beas, aho-goza sortu eta, mingaina ta beste, zerbait, bederen gozatzeko: mullostak, ta mukarrak batez ere, alezta asko izaten bait zuen oraindik, eta ezpainak lastuta ta zatarrerria zeriotela gelditu ohi ziren frankotan. Eta amak esan ere bai: "Ume, garbitu zan alezta hori."

Behatzak berriz penatu ezezik, urratu ederrik ere jasotzen zuten gehie-nean. Horregatik, zenbait aldiz, narru-zatitxo batzuk erantsiko zizkien atzaparrei, gozagarri bezala. Elosuko neskatxa batek, ordea, eskola merkeagoa bilatu zuen beretzat, Zumarragako amona batek aitortzen zidanez: Sukaldeko suburni gorituan pasatzen omen zituen atzapar puntatxoak, azala zakartu ta sendotu zezakion, hurrengo gauean ere irute-lanari jarraitzeko asmotan. Ez zen nunbait gaur-eguneko guritasunik!

Ardatzaren orde, dornua eta erabili ohi zen batzuetan. Lan erosoagoa ta txukunagoa izaki, behar bada. Napparroa-aldetik neskatxa batek honela esaten zion behintzat bere amari: —"Ama, zuk egin amukikoa "paarra-paarra" dornuan, nik, berriz, eskuz eginen dut muiloa. Neskato hasi berriei, berriz, mukarkia ematen zitzaien irute-lana ikasiaz joan zitezten.

Linai-iturria hustutzen zelarik, bete berriz ere amukikoz edo muilostaz, eta jarrai lanean gogotik. Ardatza betetzen zenean, berriz, ziriz, edo koka, atera, hustu dena eta dotore-dotore ipiniko zuten otarre edo saskitxoan: ardatzharria deitzen zioten gure irule zaharrek.

—Zenbait ardatzaria bezala moldatzen zifuzten gau bakoitzean, galde-

tzen nion nik behin batez, Uharte Arakil-ko amatxi bat.

Eta berak bertatik:

— Bai ardatzari, bi ta erdi batzuetan, baino asko zen, gaueko hamabiak arteraino egonik ere. Gainera neskatoak jostaketan ibili nahi pixka bat, kartetan eta hola, eta zenbait aldiz, bezperako lanetik hartzen ginuen ardatzari bat, eta esan ere bai amatxori: ama, bi ardatzari egin ditut gaur ere.

Baina ama ohartzen zenean izaten ziren kontuak. —“Neskato soraioa, gehiago ez haiz joango etxe hortara”.

“Irule onak lau ardatzari gau bakoitzeko”, esan ohi zuten, gure zaharrek. Arrania, atzaparrak ezezik, gaua ere luzatu beharko zuten gaixoak!

Arestian erakusten genduenez, emaztekiei zegokien lana zen irutea. Baina giza-semeak neskatekin hitz aspertu bat egiteko ere, ez zen ego-kiera txarra, eta aitzaki-maitzakiren bat bilatzen zutelarik, ez zuten galduko.

Fermina Elortza, Aramioko etxeoandre argiak, ipui polita eman zidan 1956. urtean.

“Hiru ahizta ziren tartamudak (nere amak titilipalak esan eban). Heuretako batek nobixoa eukon ta ikusten etorteko ei xan eta jarri ziren hiru ahiztak goruetan, eta amak esan eutsien ixilik egoteko mutille dato-rrenian, berak —amak— berba egingo ebala ta; ta gero etorri zan mutille, eta han egozen hiru neskak goruetan, eta gero goruetan egoala, apurtu yakon harixe ta gero batek besteari esan eutsen: —Titarixe tilt eten. Eta besteak esan eutsen: —“Emoixon tolapile tilin ton”. Eta hirugarrenak esan eutsen: —“Hiri amak esan dun ixilik ooteko; baina hi ez ixilik ton”.

Ta gero mutillek esan eutsien; —“Zuek hirurok zaree tartamudak”!

Ta neskak esaten deutso:

Gu hirurek not tatamudak, baiño hi ere bai anta otela”.

Inoiz edo beste gure folklore zaharrean emaztekien ordea, eta lekuan,

giza-semeak ere bilatu izan ditugu irute-lanetan. Orain berean emango dutan ipui hau zabalduzea dago Euskal herrietan, bainan, Nafarroa aldetik, Nabarteko Bernardo Elizondok 85 urte zituan aitatxi jatorrak kontatu ohi zuen bezala dijoakizue bertatik:

NarbartekoPerunena etxian izaiten ziren sorginak, eta etxeke andria aritzen zen ardatzian. Eta etortzen zen sorgina tximinia beiti, eta eskatzen zion gantza, urina, ta gero bertze egunian etorri zen gizona, kanpotik bait zen.

Eta andriak erran zion bere gizonari, sorgina etortzen zela, eta izitu egiten zela bera. Ta gizonak orduan erantzuki:

Bera jarriko zela andriaren lekuan. Eta horrelaxe egin ere. Sorgina beti bezala, tximinia beiti, etorri eta erraten dio: “Bart “piirrin-piirrin”, eta gaur “poordokan-poordokan”, nor yaiz hi?

—Nor Nere Buru, erantzun gizonak. Eta zartaginean irakiten zedukan txerri gantza bota goitik sorginari. Eta egin zuen erre. Ta sorgina erreta, akelarrea joan zen. Ta han galdetu zioten bere lagunek: —Zer dun, zer dun nigarrez, nork egin din hori?

—Nork Nere Buruk, erantzun zien berak.

Eta bertzeak:—Nork Nere Buruk egin badin, nork zer eginen din?

Izan ere linai ta ardatzaren jolas ta soinuak batetik, eta iruleak, bi besoak aidean situztelarik, zerabilkiten dantzak besterik, akelarre polita sortuko zuen sukaldean. Ta pago suaren argi eta errainutan dena!.

Aldian behin, sorginak azaltzea ere ez zen harritzeko gauza, sukaldea zikin ta zarpiltsu utziz gero, batez ere.

Horregatik, irute-lanaren ondotik, amonak garbitu bat emango zion sukalde guztiari ta gero sua palatxo batekin edo bertzunekin bil-bil egin, eta hautsez tapatuko zuen dena: (sua itzali ez, sua hil edo emendau) gainean hiru gurutze egin ondoren, laratza jo, eta honela esaten zuten Napa-

rroko Sunbillan:

“Sandi Laurendi,
Nik sua estali,
umetxuak guhatzera,
aingeruak, gure etxera.

Ta tenazak ta burtzina gurutzaturik paratzen zituzten montonaren gainean. Gauza bera gogoratzen digu Orixek, Euskaldunak delakoan:

“Amonak sukaldea txukun du ekortzen,
aingeruk, ez sorginek, dantzatu ditezen

Aztiri

Julian Alustiza - “Aztiri”

1974-10-11